

Turai Tünde

A nagycsalád intézményének bomlása és hagyományának továbbörökítési lehetőségei a Szilágyságban

A család intézményének legkomplexebb strukturális formája a nagycsalád, mely olyan stabilitást nyújt a csoport számára, ami a sérülékenyebb – mert kisebb – egységeket érő veszteségek pótlását, a folyamatos kiegyenlítődést biztosítani képes. Korrigálva az egyéni és kiscsaládi életciklusok létszámbeli, szerkezeti és funkcionális változásait, a biztonságosabb életforma keretfeltételeit teremti meg. Ez az együttélési forma Szilágyság igen nagy területén megtalálható volt még az 1940-es években. Legteljesebb és leghagyományosabbnak tekinthető változata a Szilágy–Szamos-közben őrződött meg. Ugyanakkor általánosan elterjedt volt a Tövisháton, illetve a Kraszna felső, vagyis Szilágysomlyótól keletre lévő folyásán. A Felső-Berettyó mentén elvesztette dominanciáját az első világháború környékén, s csak elvétve őrződött meg még néhány évig.

Egy gazda vezetése alá az egyenesági fiúleszármazottak és családjaik tartoztak, illetve a házasságot nem kötő leánygyermek. A gazda szerepét halála után vagy a gazdasszony, vagy a legidősebb férfi vette át időlegesen, de ez utóbbit lassan az utódcsaládok szétválása követte. Vagyon- és életközösséget alkottak.¹ Külön pénzzel csak akkor rendelkeztek a családok, ha a közös gazdálkodásban teljesített kötelességük mellett napszámból vagy harmados munkából plusz jövedelemhez jutottak. De nem feltétlenül igaz ez mindenhol, mert például az intenzív zöldségtermesztéssel foglalkozó Kraszna menti falvakban ez a kereset is a szülőt illette, neki kellett odaadni, s a továbbiakban ő döntött elköltéséről. A nem házas gyerekeknek viszont mindig át kellett adniuk az idegen forrásból szerzett fizetséget is, nem lévén jogosultak az egzisztenciális függetlenedés ilyen csekély mértékére sem.

A nagycsalád-formáció fenntartásában a legnagyobb konzerváló erőt az öröklési szokásjog biztosította. A gazda rendelkezett a jövedelmet jelentő forrásokról, a vagyonvásárlásról és -eladásról, a pénzköltésről, az utódoknak való juttatás mértékéről és idejéről, valamint az öröklésről. Lévén hogy

1. Életközösségen az élettér közös használatát, a közös háztartásvezetést és a család funkcióinak közös ellátását értem.

a halál előtti *kivetkőzés* ritkán fordult elő, ezek a feladatok mindvégig a gazda kiváltságai körébe tartoztak. Az öreg gazdasági monopóliumát nemcsak a tulajdonjog meg nem osztása tartotta fenn, hanem a végrendeletbeli szabad elosztás joga is, ami az utódok függőségét fokozta, illetve behatárolta viselkedési alternatíváikat, hiszen a földosztási szokásoknak részét képezték a szülői preferenciák és a kitagadások egyaránt, mely utóbbira a szülői akaratnak való ellenszegülés (főként a párválasztásban volt nagy jelentősége), a szülői tekintély el nem ismerése, a *rossz magaviselet* és szófogadatlanság esetén kerülhetett sor.

Ennek a szerepkörnek a velejárója, hogy a családi vagyonnal kapcsolatos valamennyi tevékenység irányítása is a gazda hatáskörébe tartozott, melyek közül a legfontosabb a munka megszervezése. Az idősek viszont nemcsak addig tehették és tették meg ezt, amíg maguk is tevékenyen részt vettek a gazdálkodásban, hanem azután is, tehát mindaddig, amíg tulajdonjoggal rendelkeztek: *Régen az ilyen idős emberek, mint én is amilyen vagyok, nem dőgoztak semmit. Irányították a gazdaságot. A fiúk, lányok dőgoztak. Űk meg űltek kinn az utcán a kispadon.*

A kontrollszerep ezen túlmenően az utódok erkölcsi magatartására is kiterjedt, mivel olyan princípiumnak számított, ami a tágabb környezetből ítéleteket vonhatott nemcsak az egyénre, hanem az egész családra is. A szülő mindezekből kifolyólag – közvetve és közvetlenül egyaránt – szabályozója volt az utódok társadalmi státusának is, hiszen egyazon (vagy az igen közel lévő) településen és egyazon foglalkozási csoportban maradván az egyéni területi és szociális mozgások és helyezkedések az elődök által megformált kontextusról nem tudtak leválni. Hatásköre a csoport közös ügyein túlmenően kiterjedt az egyéni, ma már individuálisnak érzékelt, de akkor még a családot is valamelyest érintőnek tekintett dolgokra is – mint például a párválasztás, egyéni habitusok, utódcsaládon belüli viszonyok stb. Továbbá ő felügyelte a közösségen belüli viszonyokat (fegyelem biztosítása akár tettelegességgel is, konfliktusok kezelése az utódcsaládokon belül is), koordinálta a környezettel való kapcsolattartást (rokonsági, múrokonsági, szomszédsági, házasságkötési), képviselte a családot a faluközösségben.

Ez volt tehát nagy vonalakban az az állapot, ami szembetalálta magát az 1940-es évek végétől kezdődő szocialista államszervezéssel. Mert ekkortól már érkeztek a mennyiségben és időben egyre sűrűsödő intézkedések, melyek komoly és igen széles körű változásokat eredményeztek. Az első nagy megdöbbenést az egyéni tulajdonjogba való beavatkozás okozta, melynek első lépése a kulákok „kijelölése” volt. Ekkor a leleményesebbek és

gyorsabbak elosztották a földet gyerekeik között, s a nevükre is írták, hogy ne egyedül a gazdát terhelje a tulajdonjog. Ezt a túlélési stratégiát főként a nagygazdák alkalmazták, de a közép- és alsórétgebbeliek is, mégpedig abból a megfontolásból, hogy a beszolgáltatási és adókötelezettségeket csökkentse, hiszen ezek nagysága nem a terület méretével arányosan alakult, hanem a nagygazdák helyzetének ellehetlenítési szándékát szolgálta, illetve a kiscgazdák pozíciójának megerősítése és a korábbi társadalomszervező strukturális egyenlőtlenségek megbontása érdekében kedvezményekben részesítették a szegényebbeket. Ezzel ugyan még nem következett be egyik napról a másikra a strukturális átalakulás, de már lényeges lazulást eredményezett, ugyanis, s ez igen fontos, épp a család szerkezetét koordináló alapvető elvet, a vagyonközösség elvét érintette. Eleinte még csak formálisan bontotta elemeire a nagycsaládot, hiszen mindezt az állam becsapásának szándékával tették, de már elvi síkon megvalósított egyfajta különválást.

Elkezdődött tehát a nagycsalád-szerkezet felszámolódása, de az 1960-as évekig, vagyis a kollektivizálás befejezéséig még több síkon is sikerült reprodukálnia magát, s valamelyest megőriznie, ha nem is teljes mértékben, de legalábbis töredékeiben legfontosabb aspektusait. Azt mondhatjuk, hogy a preszocialista nagycsalád ugyan már nem létezik, de nem is jutottak el egyből a törzscsalád, illetve a kiscsalád dominanciájához, mivel számos formációt valósítottak meg a nagycsalád és a törzscsalád között. Átmeneti variációk ezek, melyek igyekeztek rugalmasan alkalmazkodni az új körülményekhez, valamint összehangolni korábbi értékrendjüket, életmodelljeiket az aktuális feltételekkel, mint keretlehetőségekkel.

Ha meg is történt a vagyon formális elosztása, ezzel még nem következett be a családmagokra való széthullás. Még akkor sem, ha a változásokra legnyitottabb mikrorégióban, a Felső-Berettyó mentén megkezdődött az utódcsaládok különköltözése is. A vagyon ugyanis továbbra is közös tulajdonnak számított, s a gazda szabályozta a közösség termelési és fogyasztási tevékenységét, amit szintén együtt végeztek, illetve döntéshozói szerepköre is kevésbé sérült még, hiszen a család valamennyi tagjára vonatkozóan hozhatott rendelkezéseket, még házas gyermekei esetében is, különösen (de nem csak!) a Szilágy–Szamos-közben. Nem beszélve arról, hogy a hierarchiában ezután is ő maradt a családfő annak ellenére, hogy ekkor már nem támasztották alá teljes mértékben a realitásbeli állapotok – vagyis a hierarchia gyakorlati megvalósíthatósága –, de ideológiai síkon konzerválódtak és reprodukálódtak a korábbi viszonyok, s ő maradt a család legnagyobb státussal rendelkező tagja, aki a falu társadalmában is képviselhette a csoportot.

A Felső-Berettyó mentén már ekkor fokozott a házasodó gyermekek különválása, de a kilépőkkel szembeni viselkedésmódban továbbra is az elmondottak fenntartására törekedtek. Az önálló életet kezdő fiatalokat igyekeztek ugyan támogatni az egzisztenciális létfeltételek megteremtésében, de csak olyan mértékben adtak nekik földterületet, hogy ezzel saját megélhetésüket ne lehetetlenítsék el. Ezzel mintegy megőrizni kívánták a vagyon fölött való rendelkezés lehetőségét, s egyúttal az utódok függőségét egészen halálukig. A stratégia alkalmazhatóságának különbözőségeit nagymértékben befolyásolta a szülők vagyoni helyzete. Minél kevesebb földterület állt a gazda rendelkezésére, annál kevésbé tudta biztosítani a kiváló gyermek megélhetési feltételeit, aminek következtében egyre nagyobb valószínűséggel csökkent a függőség mértéke, hiszen a kényszer folytán az utódcsalád előbb-utóbb megtalálta saját jövedelembiztosító forrásait.

A nagycsaládi formáció egyfajta továbbélését másodsorban a szoros összetartozás-tudat biztosította, amit nevezhetünk ideológiai családtudatnak, vagy akár ideológiai nagycsaládnak. Arról van ugyanis szó, hogy annak ellenére, hogy a korábbi kötelek lazulni kezdtek, vagy akár az egyes családmagok külön is váltak, továbbra is egy egységnek a tagjaként viselkedtek és ugyanahhoz a csoporthoz tartozóként határozták meg önmagukat, illetve identifikálta őket a faluközösség.

Harmadrészt pedig a családi funkciók közös ellátása említhető. A földek formális vagy tényleges megosztásával ugyanis még nem szűntek meg termelői egységként működni a szülők és az utódcsaládok, hiszen egymás kölcsönös segítése, és a szülők gazdasági feladatainak fokozatos átvállalása természetes és gyakori jelenség volt. A társadalmi reprodukció a státusátörökítés formájában az ideológiai összetartozás következtében továbbra is megmaradt. A szocializáció sem csupán a külön költözött utódcsalád keretein belül zajlott, hanem jócskán kivették belőle a részüket a nagyszülők, a nagynénik és a nagybácsik. Illetve az öreg szülők gondozása is olyan feladat volt, amit közösen láttak el. Ugyanez mondható el a többi érzelmi-védelmi funkcióról is, melynek terheit együtt viselték. Az irányítói és ellenőrzői szerepkörök kontinuitásának fenntartásáról is igyekeztek gondoskodni, bár az önállósodás és leszakadás igénye ezen a ponton volt a legerősebb.

Mindeközben folyamatosan zajlott a kollektivizálás, Szilágyság délnyugati részén, valamint a Zilah–Szilágycseh útvonal mentén gyorsabb ütemben, de 1962-re mindenhol befejezték. Teljes tulajdonvesztéshez vezetett. Kétszeres csapás volt ez a parasztságra nézve: megfosztotta vagyonától és kivette a kezéből a munka fölötti kontrollt. Mindezeknek pedig komoly tár-

sadalmi hatásuk volt, hiszen ez a gazdasági tőke és szervezőerő alapvetően szabályozta a szociális struktúrák működését. Ezt követően a termelés a családon kívüli szférákba került, melynek irányításában idegen személyek vettek részt a gazda szerepkörének lényeges feladatait sajátítva ki. Ez a munkaszervezeti forma pedig egészen más elvek alapján működött: más érdekeket szolgált, más célokat követett, más technikákat alkalmazott, más munkacsoportokat alakított (brigádok), és más motivációkat hívott életre. Ugyanakkor más tudást tett szükségessé, amivel használhatatlanná, „maradivá” minősítette a hagyományozott, illetve a hosszú idők során tapasztalati úton birtokba vett ismeretanyagot, ami eddig szintén a gazda kiváltságai közé tartozott. (Lásd még Keszeg 1982.) A szocialista jegyeket magán hordozó földművelői munka tehát tartalmilag és formailag is eltért attól a munkától, ami a parasztság lételeme volt.

Az iparosodás tovább erősítette ezeket a tendenciákat. A már aktív dolgozókat érintette ez legkevésbé közvetlen formában, az 1940-es évek végén pályát kezdőket már jobban, de tömegesen az 1960-as évektől munkába állók életét befolyásolta. Mivel a földművelői foglalkozás továbbá már nem tudta betölteni státuszreprodukciós funkcióját, az ipari ágazatokban való elhelyezkedés vált kedvezőbb alternatívává, arra ösztönözve a pályakezdőket vagy a pályájukon még mobil réteget, hogy az agrártevékenységből kilépve betöltsék a foglalkozási struktúrában keletkezett új helyeket.

1. tábla. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 1956-ban, 1966-ban és 1977-ben

Év	1956 ⁴	1966 ⁵	1977 ⁶
Földművesek	134 244	116 229	68 953

Falvakban a kollektív gazdaságokon, a mezőgazdasági gép- és traktorállomásokon, a zöldség- és gyümölcsstermesztő központokon kívül más munkalehetőség csak a keveseket foglalkoztató iskolákban, adminisztrációs szférában (községháza, posta), egészségügyi rendelőkben és az egyházaknál volt. Ipar csupán hét településen működött: Benedekfalván (homokbánya), Égerháton (a Monarchiában alapított fűrészgyár), Ippen (szénbánya),

2. Szilágycseh, Szilágysomlyó, Zilah és Zsibó rajon összesített adatait tartalmazza.
3. A földműveléssel és a szőlőtermesztéssel foglalkozók összesített adata.
4. A földműveléssel és a szőlőtermesztéssel foglalkozók összesített adata.

Krasznán (téglyagyár, bútorgyár), Sarmaságon (szénbánya), Sülelmeden (beton félkész termékeket gyártó üzem, lenfeldolgozó, üvegyár, bútorgyár, szőnyeggyár) és Szilágynagyfaluban (téglyagyár, szeszgyár, szarvasmarhahizlalda), illetve Sámsonban és Szilágyfőkeresztúron jövedelmekiegészítőként a kollektívában alkalmazott asszonyok részt vehettek a kosár- és székfonásban. De hadd jegyezzük meg azt is, hogy a bányákat kivéve az itt üzemeltetett gyárak nem sok alkalmazottat foglalkoztattak, s nagymértékben veszteséges vállalatok voltak, melyek nem önerőből, hanem az állami redisztribúcióból tartották fenn magukat.

A nagy tömegeknek megélhetést biztosító üzemeket négy városban létesítettek: Zilahon öntvény- és csapszerelvénygyárat, autógumigyárat, csőgyárat, szigetelt huzalgyárat, bútorgyárat, lenfeldolgozó szövödét, gyapotfonodát, az építővállalat előregyártott betonelem telepét, az építőipari szerelővállalatot; Szilágysomlyón pezsgógyárat, vajgyárat, szigetelőanyag gyárat, bútorgyárat, fonodát, vágóhidat, öntödét, téglyagyárat; Szilágycsehben kötöttárugyárat, fafeldolgozó és bútorgyárat, fóliagyártó üzemet; Zsibón textilgyárat, tejfeldolgozó vállalatot, vasúti csomópontot és építészeti, utászati célokat szolgáló kavics-, homokkitermelő vállalatot.

Mivel az ipar és a településfejlesztési elvek gondosan össze voltak hangolva, a város és a falu közötti különbségeket és egyenlőtlenségeket valójában újratermelték, sőt felerősítették a városi életforma vonzóvá tételét eredményezve ezzel, amely tendenciát tovább fokozták a modernizációs igények, hiszen a magasabb életszínvonal, a könnyebb és kényelmesebb élet elsősorban az urbánus létformával együtt járó életmódbeli lehetőség, mely negatívan hatott a falusi közösségek demográfiai helyzetére.

Ugyanakkor fontos szerepet játszott ezekben a trendekben a tudás – mégpedig egy új tudás – presztízsének a megemelkedése, ami az értelmiségi és a „fehérgalléros” állásokat a foglalkozási aspirációkban igen centrális pozícióba tette.

Mindezek a földművelői rétegből való kilépésre kényszerítettek és ösztönöztek. Elveszítve a korábbi életformát biztosító keretfeltételeket, olyan új alternatívákat kellett találni, melyek az adott gazdasági körülmények között megélhetést biztosítottak – hacsak lehetséges, státuscsökkenés nélkül. Az új életforma keresése és megvalósítása pedig a régítől való fokozatos távolodást vonta maga után. Fokozatos, mert még sokáig építkezett a korábbi elemekből, de egyre több újítást fogadott be.

2. tábla. *Tényleges népszaporulat vagy fogyás Szilágy megyében 1956–1992 között településtípus szerint (éves átlagban ezer főre)*

Forrás: Varga 1999. 56.

Városok			Községek		
1956–1966	1966–1977	1977–1992	1956–1966	1966–1977	1977–1992
12,6	36,0	33,9	-6,1	-8,5	-15,2

Az elvándorlás viszont nemcsak a megyén belüli városok felé irányult, hanem igen sokan mentek a szomszédos vagy a még távolabbi megyékbe is, ugyanis a Szilágyságban kiépített ipar sem mennyiségben, sem minőségben nem volt elégséges a munkaerőkínálat számára. A Felső-Berettyó mentéről Váradra, Margittára, Tövishát északnyugati részéből Szatmárra, Tasnádra, Szilágy–Szamos-közből Nagybányára, Kraszna mentéről Váradra mentek elsősorban, de nagyon sokat még ennél messzebbre is elsodort a megélhetés (Aradra, Brassóba, Resicára, Temesvárra, Vajdahunyadra stb.).

3. tábla. *A Szilágy megyében élők születési helyük szerint, illetve a Szilágy megyében születettek lakhelyük szerint 1966-ban, 1977-ben és 1992-ben*

Forrás: Varga 1999. 66–69. (Az 1992-es adatok nem a megyében élőkre, hanem a megyei illetőségűekre vonatkoznak.)

Év	A megyében él	A megyében született	A megyén kívül született	A megyén kívül él
1966	263 103	244 371	18 593	76 516
1977	264 569	245 029	18 879	98 300
1992	338 403	245 274	24 730	93 129

Megváltozott mindenekelőtt a gazda örökhagyói szerepe. Drasztikus változásokat eredményezett a földeknek az állam általi kisajátítása, vagyis a földről a kollektív vagy állami gazdaság javára történő „önkéntes” lemondás, hiszen ezzel gyakorlatilag minimálisra szűkült az örökhagyói szerepkör: a házra, a telekre és a személyes tárgyakra. Viszont ezek már nem jelentettek olyan értékű objektumokat, amelyekkel a korábbi hierarchiát fenntartani vagy újratermelni lehetett volna.

Megszűnt ugyanakkor a család komplex gazdasági üzemnek lenni, ami fontos kapocs volt a csoport összetartozásában. Ez lévén az alapvető megélhetési forrás, valamennyiüknek érdeke volt a bekapcsolódás és az aktív részvétel, s ha nem is jelentette minden család számára a teljes szükségletek fedezését, fontos kiinduló alap volt, melynek nélkülözése státuscsökkenést eredményezett volna.

A fiatalok számára megnyíló új lehetőségek szintén negatív hatással voltak a korábbi családformára. Olyan új jövedelemforrásokhoz fértek hozzá, amelyek az anyagi önellátóvá válást tették lehetővé. Sőt jobban jövedelmező állásokhoz juthattak, mint ami az addig gazdasági fölényrel rendelkező gazda számára hozzáférhető volt.⁵ Még a kollektív gazdaságokon belül is a fiatalok töltötték be azokat a pozíciókat (pl. gépszerelő, traktorista), amelyek nagyobb fizetéssel jártak, de az ipari szférába való belépés minden esetben visszajára fordította az anyagi egyenlőtlenségeket.

A munkahely és a lakhely szétválásával megszűnt az a zártság, ami a külső hatások bejutásának a szűrését végezte. Különösen a településen kívül dolgozóakra igaz ez, akikhez egyre több információ jutott el a környező és a távolabbi világból. A hatások megsokszorozódása pedig nyitottabbá tette az egyéneket az újítások irányába. (Lásd még Kulcsár 1970. 62–63.) Pluralizálódtak az értékek és a modellek, amelyek az életstratégiákat szervezték. A mikrorégiókat illetően ez esetben is árnyalatbeli különbségeket érdemes tennünk, hiszen eltérő ingázási stratégiákat alkalmaztak. Az 1950-es években még a teljes területen általános volt, hogy a férfiak olyan munkákat vállaltak (főként kertészetben, építőiparban, bányában), melyek mindössze heti vagy havi egyszeri hazajárást tettek lehetővé. Az 1960-as évektől differenciáltabb magatartások alakultak ki. A Felső-Berettyó és a Kraszna mentiek a napi ingázást választották. Ha ez nem volt megvalósítható, mert olyan távolságra volt a munkahely, hogy nem lehetett naponta hazajárni, elköltöztek, s vitték magukkal a családot is.⁶ A tövishátiak viselkedése megosztott. A főutak, tehát a Zilah–Alsószopor és a Zilah – Szilágycseh útvonal menti falvakban élőkről nagyjából ugyanaz mondható el, mint az előbbiekről, a félreesőbb települések férfiai körében viszont már gyakori volt a heti ingázás. Természetesen valamennyien a lakás és a munka területi közelségét preferálták, de ha ez nem volt összehangolható, nyitottak voltak a hosszabb távollétek vállalására is az otthon fel nem cserélése érdekében. Désházát külön kell megemlítenem, mivel itt a heti vagy havi ingázás volt a domináns: az asszonyok a faluban maradtak,

5. Magyarországi példán lásd még Bell 1984. 196–197.

6. Ez esetben csak a házastárs és az utódok értendőek.

dolgoztak a kollektívában, ellátták a ház körüli és a kiskerttel kapcsolatos teendőket, illetve nevelték a gyerekeket; a férfiak pedig nagyobb jövedelmet nyújtó és magasabb életszínvonalat biztosító munkákat vállaltak szerte a megyében és távolabb. Itt volt legritkább az elköltözés. A Szilágy–Szamosközben volt a legnagyobb az otthontartó erő, aminek háttérében a hagyományok újratermelésének, a korábbi társadalmi struktúrák, érték- és normarendszerek megőrzésének, kulturális világuk konzerválásának igénye és ereje húzódik meg, ami egész Szilágyságban itt volt a legfokozottabb. A felsoroltakkal indokolható elsősorban a migráció visszafogott mértéke, de ugyanakkor kedvezett is nekik a környék viszonylag jó iparhálózata (Sülelmed, Égerhát, Szilágycseh), illetve a vasútnak köszönhető jó közlekedés, amivel könnyedén elérhetővé váltak távolabbi munkahelyek (különösen Nagybányán) is. Arra törekedtek tehát, hogy a napi ingázást valósítsák meg, de ha ez nem sikerült, akkor is igyekeztek megőrizni otthoni lakhelyüket, s a Szilágyság többi mikrorégiójához képest itt választották legritkábban az elköltözést. A kívülről érkező új hatások és kulturális jegyek beszivárgásának mértékét és ütemét pedig nagymértékben befolyásolták a bemutatott tendenciák, melyek természetesen a vizsgált régió belül szembetűnő eltéréseket mutatott.

A föld tulajdonlási jogának a megszűnésével megváltoztak a gazdasági aspirációk is. Eddig a családi törekvések arra összpontosultak, hogy a földterületet gyarapítsák, ezzel a megélhetési kereteiket növeljék, illetve szert tegyenek akkora területre, hogy annak majdani elosztása ne vonja maga után az utódcsaládok státuszvesztését. A magántulajdon formáinak a beszűkülésével a családi befektetések céljává a ház vált. Mint presztízsszimbólumot nagyítani és bővíteni igyekeztek, amit az új lehetőségek nagyobb jövedelemforrásai is segítettek. Ezzel megváltozott az egyéni és családi élettérrel való gondolkodás. Már nem volt előnyös a család megítélésére nézve, ha a korábbi életformát követve akár több kiscsalád is lakott egyetlen szobában.

A lakásviszonyokon a városi tömbházak megjelenése is változtatott, amelyek kölcsonök formájában igen széles kör számára elérhetőek voltak. Ezek viszont már nemcsak a lakáslehetőségek gyarapodását jelentették, hanem a társadalmi mobilitásnak a területi mobilitással való összekapcsolását is lehetővé tették.

A rurális települések népességfogyását – a migráció növekedése mellett – a fertilitás csökkenése is súlyosbította, mely ugyan elsősorban a városra költözőket érintette, de rövidesen érezte hatását az otthon maradtak körében is. Nem mellékes az a szempont sem, hogy a területi mobilitás

következtében kevesebben maradtak Borzason a fiatalok, a családi ciklus gyerekvállalási fázisában levők, mely tovább gyengítette a szaporulat növekedésének lehetőségét.

A tudatos családtervezésnek több oka volt. Mindenekelőtt igen jelentős hatással voltak rá a gazdasági trendek. A hirtelen változások (tulajdonvesztés és a foglalkozásstruktúra átszervezése), a megfélemlítéstől terhes és kiszolgáltatottsági állapotot kialakító kollektivizálás, az agrárrétegtől nagy áldozatokat követelő iparosítás és urbanizáció olyan pszichés és gazdasági nyomást jelentett a parasztság számára, amelyek az elbizonytalanodás és instabilitás érzését keltették. A nők bevonása a munkaerőpiacra, a családi életszférán kívül való tevékenységük szintén negatív hatással volt a gyermekvállalásra. A mezőgazdaságon kívüli munkavállalás, ami az ingázást vagy az elköltözést tette szükségessé, ugyanezt a tendenciát táplálta, egyrészt azért, mert a kitágult élettérben új társadalmi hatások érték őket, s a hagyományos, meglehetősen zárt világból való kilépés nyitottabbá tette őket az új modellek irányába, másrészt pedig azért, mert a területi mobilitás olyan anyagi terheket jelentett, amelyek arra ösztönözték a házaspárt, hogy a családi életciklusnak épp abban a kezdeti fázisában, amelyik a biológiai reprodukció számára a legkedvezőbb, materiális erejüket az új környezetben való otthonteremtésre összpontosítsák. De a megváltozott gazdasági aspirációk, amelyek a magasabb életszínvonal megvalósítását célozták meg és módosították a család saját anyagi viszonyainak a megítélését, illetve a gyerekek státusának az emelkedése, ami nagyobb anyagi befektetéseket és több figyelmet tett szükségessé is ezt erősítették. A társadalmi mobilitás sem maradt következmény nélkül, ugyanis az emelkedés vágya arra ösztönözték, hogy takarékoskodjanak anyagi erőforrásaikkal, melyekre a mobilitás sikeressége érdekében szükségük volt, illetve a megcélzott réteg családi életével kapcsolatos szokásait anticipáltnan integrálták, ehhez igyekeztek idomulni, mely rétegnek a termékenysége általában alacsonyabb volt.⁷ Végül még hadd említsem meg a fogamzásgátló és terhességmegszakító eljárások elterjedését és ismertségi körének a kitágulását, melyek komoly akadályokba ütköztek az állam gazdasági érdekeinek következtében.⁸

7. A születésgyakoriságot befolyásoló tényezőkről lásd még Miltényi 1962 és Valkovics 1964.

8. Mivel a makrogazdasági tendenciák nagy munkaerőigénnyel rendelkeztek, Ceaușescu 1966-ban betiltotta az abortuszt, ellehetlenítette a válásokat, s a minél több gyermek vállalására ösztönözték. Ez a törekvés pedig meglehetősen megnehezítette a teherbeesési és terhességszabályozó módszerekről való információszerést, illetve az

Az említett gazdasági, társadalmi és demográfiai változások a kulturális hagyományokra, az érték- és szokásvilágra is igen jelentős befolyással bírtak, hiszen olyan individuális értékeket tudatosítottak az egyéneknél, amelyek addig nem voltak szervezői a társadalmi kapcsolatoknak. Ezt egészítette ki a kiscsalád-formának a modellként való megjelenése, amit két jelentős csatorna közvetített számukra: a média és az aspirációk célpontjában lévő társadalmi rétegek családszerkezete. Az előbbi esetében kimagasló jelentőséggel bírtak a Szilágyságban, ha nem is jó minőségben, de még fogható magyarországi rádió- és tévéadók, mert a hazai média az igen gondos szelekcionálás és elhatárolódó attitűdök következtében nem töltötte be a neki szánt szerepkört.⁹ Az elérni és utánozni vágyott csoportok a gazdasági és társadalmi átrendeződések következtében a városi, illetve az értelmiségi és az alkalmazotti munkát végzők lettek, akikre általában a szülőktől való függetlenedés volt a jellemző a családi ciklus kezdetétől, illetve a két-három gyerek vállalása.

A gazdasági helyzet megváltozása következtében egyre több fiatal pár vált képessé arra, hogy önálló egzisztenciájáról önmaga gondoskodjék, mely tendenciát az individuális értékek fokozott térhódítása is erősítette. Jelentős mentalitásbeli és normabeli változást jelez ez. Míg korábban a kiscsaládforma elsősorban a nincstelenekhez kötődött, vagy a családnak mint egy szociális közösség rossz működésének volt a jele, most a családalapítók és szülei aspirációjában fontos szerepet kap. Ebben a normarendszerben már az a jó és módos szülő, aki fiainak házat, netán városi tömbházlakást tud biztosítani, vagy legalábbis segíteni tudja őket ennek megszerzésében.

Ezzel párhuzamosan a házasságkötési szokások is módosultak. Egyrészt kissé kitolódott a házasságkötés időpontja a tanulási periódus meghosszabbodása, valamint a pályán való „helyezkedés”, emelkedő jellegű helykeresés következtében. Másrészt pedig megváltoztak azok a mércék, amelyekkel a családalapítási feltételek ítéltettek meg.

A szekularizáció térhódítása ugyan szintén hatással volt a családszerkezetre, mind a fertilitásra, mind a generációs együttélésre, de hatásának a mérlegelésekor nem téveszthetjük szem elől, hogy falvakon a vallási erkölcsnek még mindig nagy a jelentősége. Az „ahány gyereket Isten rendel”

ezekhez való hozzáférést, melyek korlátozták használhatósági körüket. A fertilitás központi kontrollálásáról, a fogamzást szabályozó módszerek ismertségének és beszerezhetőségének akadályozásáról, a titokban végzett terhességmegszakítások tragikus következményeiről lásd Kligman 2000.

9. A hivatalos sajtóval szembeni magatartásokról lásd Biró 1998.

felfogás mellett lassan felerősödött a tudatos családtervezés. Ezt a mentálisbeli változást jelzi az is, hogy a családciklus késői szakaszában születetteket *Ceaușescu-gyerekeknek* nevezték, utalva ezzel arra, hogy ezt – a fogamzásgátlói nehézségek és az abortusztilalom miatt – terven felüli *túl-terjesítésnek* minősítették. A generációs együttélést a vallási alapokon nyugvó alázatosság, a tolerancia csökkenése és az individualizációs értékekkel való fokozott azonosulás tette – legalábbis potenciálisan – konfliktusosabbá, ami azt eredményezte, hogy egyre inkább elfogadták a különélést mint a konfrontációmentesebb életformát. *(Jobban van az, fiatal lakjon külön, az öreg lakjon külön. Ne lássa az öreg, micsinál a fiatal, se a fiatal ne lássa, micsinál az öreg.)*

Az egykori nagycsalád működésének háttérét képező gazdasági és társadalmi erőforrásokban, valamint morális és kulturális tényezőkben bekövetkezett változások nem tudták fenntartani és reprodukálni ezt a családformát, hanem törzscsaládokra és kiscsaládokra való széthullását eredményezték. Általános tendenciává vált, hogy egy, leggyakrabban a kisebbik fiúgyermeket a szülői házban tartsák, esetleg közös háztartás megvalósításával is, a többiek pedig segítsék önálló egzisztenciájuk megteremtésében.

Eltűnt, teljes mértékben eltűnt a nagycsaládszerkezet a Szilágyságban. Ám ennek ellenére túlzott és megalapozatlan lenne totális megszűnését feltételeznünk. Formális szempontból tényleg nem létezik többé az 1960-as évektől, de vannak még aspektusai, melyek továbbélnek, ha alig láthatóan és redukált erőteljességgel is.

Mindenekelőtt az ideológiai síkon megvalósuló kontinuitására kell gondolnunk. De mégsem töretlen a folytonosság, hiszen csupán korlátozott működőképessége: az el nem vándorolt népességre, tehát azon kevesekre igaz, akik szüleikkel egy településen – esetleg a szomszéd településen – maradtak, illetve már nem az egykori, szocializmus előtti nagycsaládra jellemző kizárólagossággal. Most elsősorban a következőkben rendelkeznek relevanciával: fontos érzelmi összetartozást jelent; az egyén megítélése kiegészül a tágabb értelemben vett család mérlegelésével – különösen párválasztáskor és az egyházi vezetőségbe (kurátor, presbiter) való beválasztáskor –; konfliktusok esetén az érintettség köre túlterjed a személyes kereteken. Az ideológiai nagycsalád fontosságát jelzi a megváltozott komaválasztás. Míg korábban arra törekedtek, hogy a rokonsági kört új elemekkel, azaz a barátok műrokonként való integrálásával gazdagítsák, a megváltozott helyzetben viszont az új hiányt új stratégiával pótolják, vagyis a meglazult vérségi kötelékeket igyekeznek erősíteni és/vagy újraépíteni

azáltal, hogy a keresztszülői szerepre a nagycsaládhoz tartozókat (testvéreket, unokatestvéreket) kéri fel.

Bár a családi funkciók ellátása az önálló egységgé vált kiscsalád vagy törzscsalád keretein belülre, annak feladatkörébe összpontosult, itt is észlelhetők olyan csatornák, melyeken keresztül *beszivárog* a nagycsalád.

A kötelekek lazulásának ellenére a nagycsalád, ha nem is sértetlen formában és szereposztásban, de mint családmagok kölcsönös interakcióján alapuló, bizonyos szociális és gazdasági funkciókat ellátó közösségként tovább működött. Cole kiterjedt háztartási csoportnak nevezte ezt a formát, ami a városi és a falusi életmódból származó előnyök összehangolására épült. (Cole 1981. 90–91.) Fontos cserekapcsolat volt ez, ami a településpolitika egyenlőtlenségeinek korrigálását végezte el. Lehetőséget nyújtott arra, hogy a család magasabb pozíciót szerezzen meg a városon karriert építő utódon keresztül, s majd a magasabb státusz és a városi lakhely által elérhetővé váló előnyökhöz juttassa a többi családtagot, de ugyanakkor a falun maradt szülők a második gazdaságnak köszönhetően az elköltöztetett ellátták azokkal az élelmiszerekkel, melyhez nem volt hozzáférhetősége. Ugyanez a közreműködés megvalósult az ugyanazon a településen maradt gyerekekkel is, de amennyiben ugyanazokkal az erőforrásokkal volt érintkezési lehetőségük, ugyanazokat a javakat tudták megszerezni, tehát a kölcsönös segítség igénye csökkentett mértékű volt.

Igen jelentős az érzelmi-védelmi funkció is, hiszen a sérülékenyebb, mert kisebb családmagok életében bekövetkező instabilitások, válságok és hiányok pótlásában és helyrehozásában elsősorban az elsőfokú rokonok, azaz a nagycsalád vette ki részét, annak ellenére, hogy elvileg léteztek olyan állami intézmények és intézkedések, melyek a nehéz periódusok áthidalásában voltak hivatottak segíteni – de inkább csak elvileg, mint gyakorlatilag, mivel kevésbé bizonyultak jónak és hatékonyak a problémák orvoslásában, s ezért kisebb mértékben, vagy inkább csak a családot kiegészítő formában vették igénybe.

A nagycsalád reprodukciós funkciói jelentősen sérültek. Az említett változások miatt a társadalmi reprodukció csak igen-igen korlátozott mértékben volt lehetséges. Valamivel nagyobb maradt a jelentősége a szocializációnak, de módosult formában és tartalommal. Az iskola és a horizontális kapcsolatok ismeretközvetítő szerepének felértékelődésével, illetve a *tudás* tartalmainak kicserélődésével a nagyszülők által átadható ismeretanyag köre alaposan beszűkülte. Szerepük átcúszott a gyermeknevelésből a gyermekre való vigyázásba. Bár a kulturális hagyományok átörökítése nem szűnt meg teljesen, de redukálódott, miközben a gyermekfelügyeleti

feladatkörük kevésbé, ezért a reprodukciós funkciók keretei közül nagyszülői tevékenységük inkább az érzelmi-védelmi keretei között érvényesül.

A leginkább az irányítói és ellenőrzői feladatkör szorult vissza. Az individualizálódás, a megváltozott mentalitás, illetve érték- és normarendszerek következtében az érintetteken vagy a szűk családmagon kívül igen kevésé veheti már ki a részét a tágabb család a beleavatkozásban vagy a szabályozásban. Szerepe a véleménynyilvánításra szűkült, s néha ezt is csak halk, alig hallható formában teszi/teheti meg.

Habár a nagycsalád intézménye formailag eltűnt, s átvette helyét a kis-család dominanciája, illetve a törzscsalád, továbbél akár napjaink családi kapcsolataiban is. Megváltozott intenzitással és módosult tartalmakkal, de tagadhatatlanul létező kontextusát, egyfajta tágabb keretet és biztonsági hátteret képezve a kisebb családi formációknak.

Szakirodalom

BELL, Peter D.

1984 *Peasants in Socialist Transition. Live in a Collectivized Hungarian Village*. Berkeley–Los Angeles–London

BIRÓ A. Zoltán

1998 Centralizált hatalmi beszédmód. Szempontok a szocialista médiaszerkezetek pragmatikai szintjeinek elemzéséhez. In: BODÓ Julianna (szerk.): *Fényes tegnapiak. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Csíkszereda, 9–29.

KESZEG Vilmos

1982 A nagycsalád bomlása Detrehentelepen. In: HERÉDI Gusztáv et alii (szerk.): *Korunk Évkönyv*. 253–257.

KLIGMAN, Gail

2000 *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*. Bukarest

KULCSÁR Kálmán

1970 A család – ma. *Új Írás* X. 6. 61–72.

MILTÉNYI Károly

1962 A heterogén házasságok hatása a születéskorlátozásra. *Demográfia* V. 4. 486–493.

VALKOVICS Emil

1964 A születésgyakoriságot befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezőkről. *Demográfia* V. 3–4. 451–458.

VARGA E. Árpád

1999 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850/1869–1992 között.* Budapest–Csíkszereda

